

ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНОЇ РЕІНТЕГРАЦІЇ ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ ДОНБАСУ ТА КРИМУ

Анотація

Метою записки є аналіз проблем, стану та задач гуманітарної реінтеграції окупованих територій Донбасу та Криму в український соціокультурний простір. Окреслюються шляхи, чинники та механізми подолання кризи української ідентичності на цих територіях, визначаються напрямки консолідації суспільства на засадах українських цінностей. Як пріоритет гуманітарної реінтеграції окупованих територій Криму та Донбасу розглядається їх мовна, культурна та ціннісна українізація.

ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНОЇ РЕІНТЕГРАЦІЇ ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ ДОНБАСУ ТА КРИМУ

Як показують останні соціологічні дослідження, найбільшими загрозами для стабільного розвитку України більшість опитаних її громадян вважають заморожування конфлікту на Донбасі та надання окупованим тут територіям особливого статусу [1]. Відтак пріоритетним напрямом протидії сепаратистським практикам на Донбасі та в Криму є реінтеграція окупованих територій в український соціум. Очевидно, мова має йти про повоєнні часи. Головною задачею тут є кардинальна зміна свідомості мешканців цих територій, подолання переважно негативного ставлення до країни та Української держави розвінчування ідей, цінностей, стереотипів, ідеалів «руського мира», міфів про Росію як «землю обітовану», подолання ментальності «радянської людини» або «совка».

За часів існування України у складі СРСР та за відсутності цілеспрямованої української етнополітики часів незалежності, в країні збереглися цілі регіональні анклавні громадян, далеких від української ідентичності із власними складниками: російською мовою та культурою, символікою, героями та антигероями, ціннісними орієнтаціями, звичаями, традиціями тощо.

До формування окремої «регіональної ідентичності» доклався і донецький кримінально-олігархічний клан часів президентства В. Януковича. Як підкреслюють фахівці НІСД, реалізацію цього «проекту» здійснював донецький і луганський корумпований істеблішмент під прапорами відповідних обласних організацій Партії регіонів, КПУ, інших проросійських сил, зокрема, і бюджетним коштом (наприклад, регіональна цільова програма «Патріот Луганщини» на 2011-2014 роки, затверджена рішенням Луганської обласної ради від 25 лютого 2011 року № 3/12) [2].

Не випадково, в Донецькій області 90 % всіх вчителів та директорів шкіл, які до цього часу тут працюють, у свій час були членами «Партії регіонів» [3].

Аналізуючи проблему гуманітарної реінтеграції окупованих територій, треба виходити з того, що за два роки окупація суттєво вразила свідомість людей: для багатьох як громадян самої Росії, так і мешканців окупованих територій «ДНР», «ЛНР» та російський Крим уже стали реальністю. Люди на цих територіях уже живуть у власному інформаційному полі, головним меседжем якого є те, що українці – це вороги. Як вважає історик і публіцист Я. Грицак, більшість мешканців Донбасу втомилась від війни і не довіряє владі, розуміючи, що Росія їх «кинула». При цьому повернення в Україну розглядається як гірший з можливих варіантів [4].

Формуванню регіональних соціокультурних анклавів, альтернативних українській національній ідентичності, сприяла і неоднозначна та часто популістська етнонаціональна політика держави, особливо стосовно мовної проблеми, загравання у процесі різноманітних виборів частини українського політикуму з проросійськи налаштованим електоратом Сходу України та Криму, відсутність єдиного національного гуманітарного простору.

Очевидно, треба відмовитись від точки зору, що реінтегрувати території, які постраждали від зовнішньої агресії, до українського гуманітарного і культурного простору вдасться винятково за допомогою силових дій. Необхідна цілеспрямована інформаційно-культурна політика, яка б стимулювала активний процес соціальної, політичної, ментальної інтеграції населення цих територій в український соціум.

Тому визначальним пріоритетом гуманітарної реінтеграції окупованих територій Криму та Донбасу є їх мовна, культурна та ціннісна українізація, з огляду на те, що, на відміну, наприклад, від Грузії, тут сепаратистський рух має здебільшого не етнічне, а політичне підґрунтя. Показово, що на референдумі 1991 року 80 % населення Донецького і Луганського регіону проголосували за незалежність України. В 2014-му тільки 30 % прийняли рішення приєднатися до Росії [5].

Винятково важливими є певні оптимальні пропорції в обсязі та часі, а також граничні межі, за які українізація не має виходити, аби не стати

тотальною та примусовою. Зокрема, має йтися про певні гарантії культурного самовизначення для російськомовного населення. Відсутність таких гарантій і чітких механізмів українізації не сприятиме подоланню страху втрати ідентичності цими громадянами, які часто навіть найдрібніший факт реального чи уявного розширення сфери вживання української мови розцінюють як зазіхання на їхню ідентичність або навіть як особисту образу та приниження. Хоча, як свідчать результати недавнього соціологічного опитування лише 7 % респондентів заявили про порушення їхнього права вільно спілкуватися російською мовою, а тільки 1 % – вважають проблемою для України статус російської мови в країні [6].

Першочерговим завданням українізації окупованих територій є обмеження тут впливу російських та сепаратистських ЗМІ. На окупованих територіях – як у Криму, так і на Донбасі – українські канали були відімкнені в першу чергу. Було повністю закрито доступ навіть до ресурсів Інтернету. Але неприпустимо і те, що навіть у зоні проведення АТО зараз домінує сепаратистський або російський контент. Як стверджує Ю. Стець, зараз тільки 70 % периметра лінії зіткнення покриті сигналом українського телебачення і радіо [7]. І в звільнених Краматорську чи Сєвєродонецьку можна практично безперешкодно дивитися російські та сепаратистські канали. Росія розуміє цей важіль впливу на свідомість людей, бо як відверто сказав патріарх РПЦ Кіріл: «Там, где звучит русское слово, там русский мир».

А в Україні і далі, після багатьох скандалів, діють проросійські ЗМІ, такі як канал «Інтер» (на власний піар на цьому каналі за декілька місяців 2012 року ПР використала 3,5 мільйона доларів США [8]), видання «Вести», інтернет-видання «Політнавігатор», «Голос правди» тощо. І, як показує практика, журналісти-сепаратисти й далі працюють у таких виданнях і навіть потрапляють до вищих органів державної влади. Окрім того, йде банальне скуповування чи підкупування медіа в Україні – якщо не безпосередньо росіянами, то їхніми агентами. «Скуповують» вони й українських співаків та

акторів, перетворюючи їх на «своїх». Все це призводить до того, що чимало українців починають себе вважати «людьми російської культури». Водночас у маршрутках звучить російський шансон, а в Почаївській лаврі продають книжки про так званих «героїв Новоросії», і гурти, що підтримують анексію Криму, виступають у Києві. Широко використовуються такими ЗМІ як «Вести», Strana.ua, «Newsone», радио «Эра» технології прикриття українофобських дискурсів та чужих смислів за рахунок їх мовної «проукраїнськості» та запрошення відомих україномовних ведучих. Хоча в цілому, як вважає Президент України П. Порошенко, на сьогодні на телебаченні в Україні неприпустимо мала частка української мови [9].

Головною ж проблемою гуманітарної реінтеграції окупованих територій Донбасу може стати відсутність інтелігенції як її суб'єкта. На відміну від Криму, де роль такого суб'єкта можуть виконувати кримські татари. Не випадково «губернатор» Севастополя хоче позбутися кримських татар – як «інструменту українізації».

На сьогодні переважна більшість інтелігенції Донбасу залишила його територію. Частина її виїхала до Росії, більша частина – до України. Світовий досвід свідчить, що якщо ці люди за рік або два не отримують можливості повернутися назад, то протягом цього періоду вони знаходять уже роботу, обростають друзями та зв'язками і не мають жодного бажання повернутися на колишнє місце проживання. Як наслідок, Україна може зіткнутися з гострою гуманітарною проблемою, коли навіть після звільнення цього регіону ми отримуємо територію, заселену переважно люмпенізованими громадянами, для яких головним завданням стане пошук нового «хазяїна» регіону та ціннісна аномія.

І як вважає Г. Тука велика частка людей, які покинули окуповану територію, – це не тільки люди похилого віку, які потребують пенсійного забезпечення або якогось соціального захисту, це велика кількість підприємців, інтелігенції, яка є тою силою, що розвиває суспільство [10].

Важливим чинником українізації окупованих територій має стати формування довіри їх мешканців до країни та влади. Треба всіляко сприяти подоланню синдрому страху мешканців окупованих територій перед Україною та її силовими структурами, який свідомо нагнітається російськими та окупаційними ЗМІ. Можна припустити, що упереджене ставлення до України та центральної влади формується у населення Донбасу та Криму виключно через недоступність там українського телебачення та українських засобів масової інформації.

Тому головне – налагодити двосторонню комунікацію з мешканцями цих територій, орієнтуючись на їхні потреби та інтереси. Хоча Донбас та Крим живуть у власному міфологічному інформаційному полі, стосовно поширюваного контенту ЗМІ треба виходити з того, що завоювати довіру людей можна не лише на основі задіяння тренду сьогоdnішніх потреб та інтересів населення. Водночас необхідно розвіювати міфи про покарання всіх громадян окупованих територій за співробітництво із сепаратистами.

Для повернення Криму Україні доцільно прийняти національну стратегію його інтеграції в український соціокультурний простір. Як політику деокупації Криму можна розглядати створення на півострові кримськотатарської національної автономії, яка дозволить вирішити декілька питань. По-перше, забезпечить захист прав кримських татар, як корінного народу. По-друге, не змінить статус кримчан – вони як жили, так і будуть жити в автономії. І нарешті, кримськотатарська національна автономія буде гарантією того, що Крим ніколи не перетвориться в російську автономію. При цьому треба інформувати україномовну та російськомовну общини як будуть захищені їх права та як гарантувати баланс інтересів кримських татар, українців та росіян, інших етносів, які населяють Крим. Важливо пам'ятати і те, що в статті 46 Декларації ООН про права корінних народів чітко визначено, що права корінних народів не можуть порушувати територіальну цілісність держав-членів ООН.

Певний внесок у розв'язання цих проблем має внести профільне міністерство, яке вирішуватиме питання деокупації і реінтеграції Криму та Донбасу. Воно має повноцінно займатися розв'язанням проблем економічного, соціального та гуманітарного відновлення цих територій, на основі комунікації з іншими міністерствами та органами місцевого самоврядування.

Після звільнення окупованих територій важливо тут відновити справедливість: покарати винних за злочини, ввести обмеження для сепаратистів на заміщення посад (або провести люстрацію), і разом з тим – амністувати тих, хто не чинив злочинів проти людей та Української держави. Тільки одночасне покарання та прощення є основою згоди, справжнього повернення не тільки територій, але і людей, як наслідок – гарантією вирішення конфлікту [12].

Запорукою цього є те, що більшість українців схильні дотримуватися принципу «вони не винні» у відношенні осіб, які виїхали з Донбасу в інші регіони України (70 %), хотіли виїхати в інші регіони України, але не змогли (66 %), не виїхали з Донбасу, але і не підтримують так звані «ДНР/ЛНР» (60 %) [13].

Утвердження української ідентичності на Донбасі визначальним чином залежатиме також від проведення тут виборів за українськими законами. Головне завдання – висунути до органів місцевої влади проукраїнських патріотів. Проблема тут в тому, що в Україні самоврядування завжди було слабким, і регіональні анклав очолювалися не державними адміністраціями чи очільниками місцевого самоврядування, а фінансово-промисловими групами. Потрібно також зважати на силу поширеного на Донбасі інституту земляцтва. Для місцевих жителів професійні та моральні якості кандидата на ту або іншу посаду повинні бути доповнені алгоритмом «свій» та якостями, зрозумілими промислово-робітничому суспільству. Вирішити проблему українських виборів можливо і використавши потенціал волонтерства. Волонтерів потрібно максимально долучити до місцевого самоврядування, бо

їх тут знають особисто, їм довіряють, проте в інформаційному полі регіону вони майже відсутні.

Висновки

- Гуманітарна реінтеграція окупованих територій Криму та Донбасу має базуватися на концепції «Україна – наш спільний дім», що виключає дискримінацію громадян за етнічною, конфесійною чи мовною ознакою щодо участі в політичному житті, але покладає на них відповідальність за престиж власної держави, її безпеку та відстоювання національних інтересів.
- Населення окупованих територій варто розглядати як наших співгромадян, що потрапили у заручники до злочинних угруповань, які силою та при підтримці іноземної держави захопили контроль над відповідною територією. Це населення не може бути об'єктом дискримінації, осуду чи колективного покарання. Воно потребує всебічної гуманітарної підтримки та створення державою відповідних механізмів забезпечення їх прав та законних інтересів.
- Необхідно розробити державну стратегію гуманітарної реінтеграції окупованих територій Донбасу та Криму в український соціокультурний простір. «Ціна повернення» тимчасово окупованих і анексованих РФ українських територій найперше визначатиметься тим, «наскільки швидко буде “розміновано свідомість”... мешканців Криму і Донбасу» [14] , а також нівельовано деструктивні впливи імперської пропаганди серед жителів інших регіонів України.
- Потрібно всіляко сприяти подоланню синдрому страху мешканців окупованих територій перед Україною та її силовими структурами, який свідомо нагнітається російськими та окупаційними ЗМІ. Необхідна цілеспрямована державна політика, котра би стимулювала активний процес соціальної, політичної, ментальної інтеграції населення цих

територій в український соціум. Тут важливим чинником має стати формування довіри їх мешканців до країни та влади.

- Необхідно відновити український контроль в інформаційному просторі на тимчасово окупованих територіях як умови перемоги у війні ідентичностей. Вирішення цієї проблеми повинно бути першочерговим завданням Міністерства інформаційної політики України. Варто запровадити державний протекціонізм щодо високоякісних україномовних форм інформаційної, культурно-мистецької, освітньої діяльності.
- Розробити Стратегію української гуманітарної політики, що передбачалося п. 9 Програми діяльності Кабінету Міністрів України на 2015 рік та не було виконано. Ухвалення єдиного концептуального документа в гуманітарній сфері стане як важливим консолідуючим чинником для українського суспільства в умовах інформаційно-ідеологічної агресії з боку Росії, так і визначить єдиний підхід органів державної влади та дорадчих при них інституцій (зокрема, Міжнародної дорадчої ради, Національної ради реформ, Ради з питань національної єдності при Президентові України, громадських рад при міністерствах культури, освіти та науки, Національній Раді з питань телебачення і радіомовлення та ін.) до проблем гуманітарної реінтеграції окупованих територій Криму та Донбасу.

Рекомендації

- **Кабінету Міністрів України** розробити концепцію українізації мовного простору країни складовими якої мають стати поправки до Закону України «Про телебачення та радіомовлення», які перешкоджатимуть можливостям деяких українських каналів транслювати російську кінопродукцію (перереєстрація, наприклад, їх продакшн-студій у прибалтійських країнах), ліцензування книжкової продукції виготовленої в Росії та зменшення норми дозволеної громадянам до ввозу книжкової

продукції (зараз складає 50 кілограмів на людину), відновлення функціонування державної програми розвитку української мови (остання закінчилася у 2010 році) та запровадження екзамену з української мови для чиновників усіх рівнів. З цією метою доцільно створити при Кабміні України Центр або Комітет з підтримки української мови з контрольними функціями. Захист та підтримка української мови – це питання національної безпеки держави. Згідно Конституції України держава зобов’язана впроваджувати українську мову в усі сфери публічного життя.

- **Кабінету Міністрів України** доповнити положення про Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб, затверджене постановою Уряду № 376 від 8 червня 2016 року функцією координації зусиль вищих органів державної влади щодо вирішення завдань гуманітарної реінтеграції окупованих територій в тому числі національно-культурних, освітніх, розвитку етнічної самобутності корінних народів, і національних меншин, які проживають на тимчасово окупованих територіях України.

- **Міністерству з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб** підготувати законопроект про гуманітарну та культурну діяльність в окремих районах Донецької та Луганської областей, який би передбачив чіткий алгоритм щодо забезпечення культурних, інформаційних та гуманітарних потреб громадян України в умовах зовнішньої агресії. Необхідно запровадити практики підтримки культурних проєктів, що організовуються для місцевого населення, комплектувати місцеві бібліотеки (особливо шкільні) якісною українською літературою, насамперед, художньою та історичною, наповнити радіо, телебачення та інші медіа, поширені у російськомовних регіонах країни, україномовним і російськомовним контентом патріотичного та проєвропейського змісту. Створити при кожній обласній державній адміністрації чи обласній раді групи по вивченню громадської думки, які відслідковуватимуть гуманітарну ситуацію в регіоні та надаватимуть рекомендації щодо нейтралізації загроз та

викликів національній безпеці держави, які можуть продукуватися у цій сфері.

- **Кабінету Міністрів України** профінансувати ініціативу Міністерства освіти України щодо створення міжнародно визнаного сертифікаційного екзамену з української мови як іноземної, що дозволить підняти її статус до мови міжнародного спілкування. Необхідно також профінансувати розробку посібника для вивчення української мови як іноземної.

- **Міністерству освіти і науки України** розробити державну програму забезпечення науково-педагогічними кадрами освітніх закладів звільнених територій Донецької та Луганської областей. Їх складовою може стати державне фінансування створених на громадських засадах спеціальних освітніх центрів «Крим-Україна» та «Донбас-Україна». Існує потреба розробки навчально-методичних комплексів (програми, навчальні посібники, наочна продукція) освоєння державної мови командним складом силових структур, особливо тими, котрі дислоковані на звільнених територіях.

- Вважати важливим пріоритетом **Нацради з питань телебачення та радіомовлення** стимулювання поширення вітчизняної інформаційної продукції (згідно недавно прийнятого закону кількість українських пісень, що має бути в радіоефірі повинна становити 35 %), адаптація зарубіжних програм до вимог національного законодавства (затвердження пакетів програм для операторів програмної послуги), моніторинг виконання норм Закон України «Про телебачення та радіомовлення» стосовно квотування телерадіопродукції.

- **Верховній Раді України** прийняти закон про колабораціонізм, в якому передбачити амністію всім тим, хто не чинив злочинних дій проти Української держави та її громадян, а також кримінальну та іншу відповідальність для тих, хто служив окупаційній владі, завдавав шкоди інтересам держави та її громадянам. Амністія повинна бути там засобом, який реалізовується в рамках судової і правової системи держави Україна. У цьому ж законі передбачати кримінальну відповідальність за публічні

вислови, що ставлять під сумнів російську агресію, курс України в НАТО і ЄС та чинять наругу над національними символами й героями України.

- **Міністерству культури України** (відповідальне) при розробці проекту Закону України «Про корінні народи Криму (кримських татар, кримчаків, караїмів)» узгодити основні його позиції з напрацюваннями робочої групи народного депутата і глави Меджлісу кримськотатарського народу Р. Чубарова. Концептуальною основою даного закону має стати Декларація ООН про права корінних народів та Конвенція Міжнародної організації праці № 169 від 1989 р. «Про корінні народи і народи, які ведуть племінний спосіб життя у незалежних країнах». У даному законі передбачити контекст змін до відповідних статей Конституції України та врахувати його при розробці Закону України «Про культурно-національну (екстериторіальну) автономію», проект якого було представлено ще в 2005 році народним депутатом України Гайдошем І. Ф. Бо головною новелою цього проекту є поняття «національні меншини України», а не «корінні народи». Узаконення поняття «національні меншини України» як визначальної засади створення культурно-національної автономії дає право претендувати на цей статус більше 100 національностям України (перепис 2001 року).

- **Міністерству культури України** підтримати та поширити ініціативу фундації Соціальних Інновацій «З країни в Україну» та агентства USAID|UCBI – української ініціативи зміцнення громадської довіри щодо організації та проведення фестивалів у малих містах сходу й південного сходу країни мандрівного культурно-просвітницького фестивалю «З країни в Україну». Проект започатковано для того, щоб об'єднати та пробудити діяльність локальних міських громад, максимально допомогти їм наповнити свої міста атмосферою єдності, підтримки та відчуттям українських цінностей.

- В рамках підготовки нового мовного законодавства розглянути можливість підтримки **Верховною Радою України** ідеї відомого правника В. Василенка, висунуту ним ще у 2012 році про те, що для України треба

створити два окремих мовних закони: перший – «Про державність української мови», другий – «Про мови національних меншин», які унормують як статус української мови як єдиної державної, так і забезпечать належне функціонування мов національних меншин на територіях їх компактного проживання.

- **Верховній Раді України** внести на розгляд 5 сесії VIII скликання розгляд законопроекту ініційованого Національною радою з питань телебачення та радіомовлення про призупинення ліцензії каналам, які розпалюють ворожнечу та фінансуються агресором в умовах гібридної війни.

Відділ гуманітарної безпеки

(М.Т. Степико)

№ 36, Серія «Гуманітарний розвиток»

Перелік посилань

1. Большинство украинцев не хотят особого статуса для оккупированных территорий Донбасса: опрос [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ostro.org/general/politics/news/487455/>.
2. До другої річниці агресії Росії проти України (20 лютого 2016 року) / Національний інститут стратегічних досліджень. – К. : НІСД, 2016. - С. 19.
3. В Донецкой области 90 % учителей состояли в «Партии регионов». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.rbc.ua/rus/news/90-uchiteley-donetchine-chlenami-partii-regionov-1465856718.html>
4. Історик розповів, чому хорошої розв'язки конфлікту на Донбасі не існує [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://socportal.info/2016/02/29/istorik-rozpoviv-chomu-horoshoyi-rozv-yazki-konfliktu-na-donbasi-ne-ismuye.html>
5. Украина опередила Кремль. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://obozrevatel.com/blogs/42386-ukraina-operedila-kreml.htm>
6. Як ставляться до російської мови в Україні: соціологічне опитування. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://glavcom.ua/video/yak-stavlyatsya-do-rosiyskomovnih-v-ukrajini-sociologichne-doslidzhennya-365175.html>
7. Повністю відновити мовлення на Донбасі зможемо лише після деокупації, Стець. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrinform.ua/rubric-society/2030459-povnistu-vidnoviti-movlenna-na-donbasi-zmozemo-lise-pisla-deokupacii-stec.html>
8. «Чорну бухгалтерію» регіоналів зумисне передали НАБУ, – експерт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zik.ua/news/2016/06/01/chorna_buhgalteriya_regionaliv_zumysne_peredana_nabu__ekspert_704539

9. П. Порошенко наголосив, що на телебаченні “неприпустимо мала частка української мови”. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unn.com.ua/uk/news/1596185-p-poroshenko-nagolosiv-scho-na-telebachenni-nepripustimo-mala-chastka-ukrayinskoyi-movi>

10. Тука побоюється, що на Луганщині після деокупації виникне демографічна катастрофа. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/society/1370633-tuka-poboyuetsya-scho-na-luganschini-pislya-deokupatsiji-vinikne-demografichna-katastrofa.html>

11. У Криму створили атмосферу ненависті до всього українського, – Скрипник. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zik.ua/news/2016/03/01/u_krymu_stvoryly_atmosferu_nenavysti_do_vsogo_ukrainskogo__skrypnyk_676993.

12. Сыроид назвала этапы деокупации Крыма и Донбасса. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hvylya.net/news/digest/syiroid-nazvala-etapyi-deokkupatsii-kryima-i-donbassa.html>

13. Социологи узнали, как украинцы относятся к переселенцам и «ДНР»/«ЛНР». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.charter97.org/ru/news/2016/6/7/207998/>

14. Донбас і Крим: ціна повернення: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. – К.: НІСД, 2015. – С. 18.